

Könyvszemle

Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek. I-II.

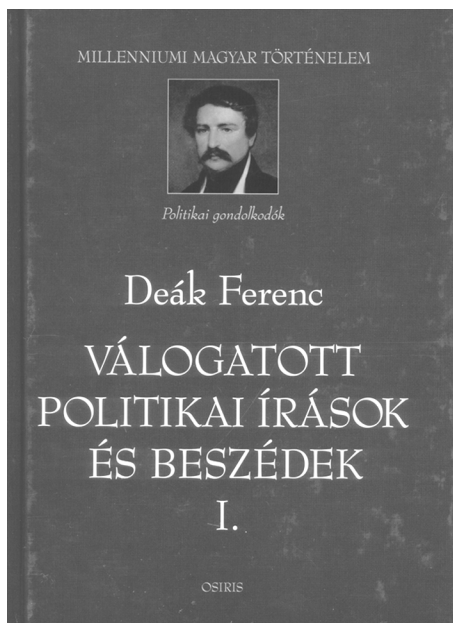
Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Deák Ágnes és Molnár András

„Deák Ferenc a XIX. századi magyar politikai és jogi gondolkodás egyik legjelentősebb alakja volt. Kiemelkedő szerepet játszott a magyar liberalizmus hagyományainak megteremtésében, miközben mind a köztanácskozások, mind pedig a jogalkotás területén korának legnagyobb mestereként tisztelték. Rokonszenves egyénisége, szinte egyedülálló erkölcsi tisztasága, kivételes politikai realitásérzéke, sajátos érvrendszere és harcmodora még a legkiválóbb kortársaitól is

markánsan megkülönböztette.” Az iratok legújabb válogatásának két szerkesztője – az utószóban megfogalmazott értékeléssel összhangban – a „reálpolitikus” helyett – vagy inkább mellett – az elvekben, eszmékben gondolkodó Deákot akarta bemutatni. Meg akarták mutatni, hogy a kompromisszumok mestere nem pusztán a politika technikáját kezelte virtuóz módon: nagy formátumú történelmi személyiséggé az tette, hogy konkrét törekvéseit, döntéseit mindig egy egységes eszmerendszerre alapozott, határozott jövőkép összefüggésébe állította. A politikai gondolkodó portréjának megrajzolása azonban az ő esetében egy szövegválogatással nem igazán egyszerű feladat.

Deák nem hagyott hátra nagy elméleti munkákat, mint Széchenyi, Wesselényi vagy Eötvös, de még kisebb tanulmányokkal vagy újságcikkekkel sem könnyítette meg az eszmetörténeti rekonstrukciót. Az állítást, hogy benne a 19. századi magyar liberalizmus egyik legnagyobb gondolkodóját tisztelhetjük, töredékekkel lehet csak alátámasztani: országgyűlési vagy megyegyűlési beszédekből, levelekből és törvényjavaslatokból kell összerakni egységes világ- és jövőképét.

Természetesen a válogatás is ezekből a mozaikokból gazdálkodhatott: az 1200 oldalon a legnagyobb arányt a beszédek teszik ki, ezeket, számukat tekintve a levelek, összterjedelmüket tekintve a jogszabály-, illetve országgyűlési felirattervezetek követik. Felvették Deák egyetlen nagyobb lélegzetű munkáját, a kiegyezés jogi alapjainak tisztázása céljából írott *Adalék a magyar közjoghoz* című könyvét is, illetve összes – kisszámú – sajtóbéli megnyilatkozását (pl. a nevezetes Húsvéti Cikket és a bécsi *Debatte*-ban meg-

jelentet ki egyezési ajánlatot). A válogatásba azok a dokumentumok kerültek be elsősorban, amelyek Deák szabadelvű világnézetébe, sajátos logikai rendszerébe és vitatechnikájába engednek bepillantást. (Az 1849-ig keletkezett forrásokat Molnár András, a későbbieket Deák Ágnes válogatta, gondozta és látta el rövid, lényegre törő jegyzetekkel.)

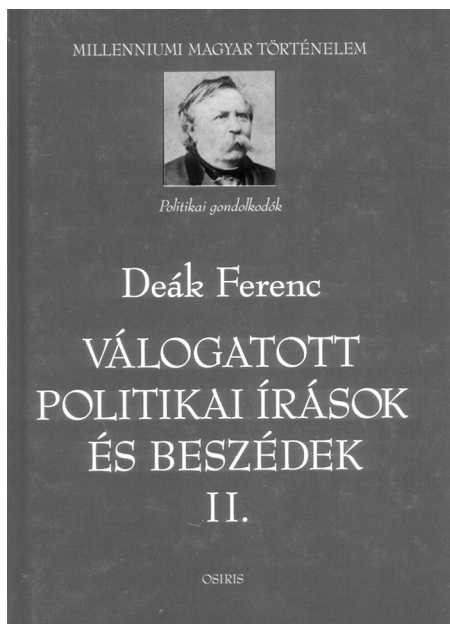
A kötet – céljából és műfajából következően – nem a történészeknek akar új felfedezésekkel szolgálni, hanem a történelem iránt érdeklődő művelt olvasó, illetve az oktatás számára akarja hozzáférhetővé tenni a „haza bölcsénék” szellemi hagyatékát. Az örökség eddigi kezelését tekintve, Deák esetében különösen indokolt volt egy ilyen gyűjtemény megjelentetése.

Történelmi közhely Széchenyit, Kossuthot és Deákot a 19. század legnagyobb magyar történelmi személyiségeiként együtt emlegetni. Közülük – mind tevékenységük kutatását, mind a hagyaték gondozását tekintve – egyértelműen Deákkal szemben van a legtöbb adósságunk. Bár a történelmi tudatban elfoglalt helyük és irataik publikálásának helyzete természetesen nem azonosítható automatikusan, de a szellemi örökség *technikai* gondozása mégis árulkodik az előbbiről is. E tekintetben legkevesebb az adósság Széchenyivel szemben. Igaz, az ő hagyatékának nagy részét azok a teoretikus művek tették ki, amelyek életében megjelentek nyomtatásban. A kéziratok másik nagy csoportja a döblingi hagyatékban összegyűjtve maradt meg. Ami igazán problematikus irataiból, a levelezés – máig – nem jutott el a teljes kiadásig.

Kossuth iratainak jelentős részét saját maga rendezte sajtó alá. Iratainak modern kiadását ugyan politikai „hátszél” is támogatta, ám ez szerencsésen találkozott a szakértelemmel. Igaz, a KLÖM régebben megjelent 10 kötete a technikai értelemben egyszerűbb forráscsoportokat aknáztá ki: Kossuth kéziratos lapjai, illetve 48-as, az államapparát-

tusban keletkezett iratai viszonylag könnyen feltárhatóak voltak. A negyvenes évek szer-teágazó tevékenységének írásos hagyatékánál azonban csaknem elakadt a munka. (Ebben persze szerepe van az intézményrendszer átalakulásának, s a tervutasításos tudományirányítás megszűntének is.)

Deák iratainak megjelentetésében viszont csaknem egy évszázadon át nem történt semmi. Műveinek máig legteljesebb gyűjteményét 1903-ban jelentette meg Kónyi Manó (Deák Ferenc beszédeinek második kiadása). Leveleinek eddigi legbővebb gyűjteményét 1890-ben adta ki Váczy János. Az utolsó válogatás 1934-ben látott napvilágot, majd – néhány elszórt közlést leszámítva – több mint fél évszázadon keresztül nem jelentek meg Deák-szövegek. A rendszerváltás körül megmozdult valami: a tervbe vett kritikai kiadás munkálatai ugyan egyelőre elakadtak, de 1987-ben megjelent az Adalék a magyar közjoghoz című mű reprint-kiadása, majd két kisebb levélgyűjtemény, továbbá a rendszeres bizottsági munkák 1831-32-es megyei tárgyalása során, valamint igazság-

ügy-miniszteri működése idején született irategyüttesek (Sándor Pál, ill. Molnár András kutatásainak eredményeképpen). Ezek a forráskiadványok felhívták a figyelmet arra is, hogy bőven akadhat még feltárnivaló a levéltárakban a Deák-hagyatékból. A Magyar Szabadelvűek sorozatban 1998-ban, több mint hat évtized után, újra megjelent egy, az egész pályáivet bemutató, ám a jelen kötetnél jóval szűkebb válogatás is.

Bár technikai szempontból is különböző nehézségű feladatot jelent a három politikusi iratainak összegyűjtése, a Deák-hagyaték viszonylagos elhanyagolása valószínűleg mégsem csak a gyakorlati nehézségekkel magyarázható. Deák egyik korszak politikai tudatformálójának, hivatalos tudományosságának sem vált lobogójává, nem emelkedett a közügy rangjára kultuszának ápolása, mint a nagy triász két másik tagja esetében. A „kultuszcsinálásban” a megrendelő szerepét játszó politikai szféra mintha egyik rendszerben sem tudott volna mit kezdeni vele.

Deák kivételes személyiség volt – a kivételes alatt itt értem a szokatlant, a szabálytalant is. Jelentős politikusok között ugyanis valóban kivételszámba megy a személyes ambícióban az a tőkéletes hiánya, amely Deákot jellemezte, s amellyel szemben olykor legközelebbi elvarátái is értetlenül álltak. Őt valóban csak az erkölcsi kötelességérzet készítette közéleti szereplésre (leginkább az antikvitásból ismerünk egy-két hasonló személyiséget). Még a reformkor nagy nemzedékéből is kivált ezzel, pedig ekkor a közélet vezető szereplői sem voltak a szó modern értelmében profi politikusok, azaz nem volt közvetlen összefüggés egzisztenciájuk és közszereplésük között. „Morálisan motivált politikai meggyőződése ellen nem cselekedett” – állapította meg róla Sándor Pál. Tekintélyét sohasem rangjának vagy hivatalának köszönhette (ilyennel, egy rövid megyei hivatalviselést és alig négy hónapnyi miniszterséget leszámítva, nem is rendelkezett),

hanem erkölcsi integritásának, szellemi teljesítményének és meggyerő egyéniségének.

Mind a Deákkal foglalkozó feldolgozásokban, mind munkáinak válogatott kiadásaiban többnyire az 1867-es kiegyezést tető alá hozó „haza bölcse” került előtérbe. Csak az utóbbi évtizedben kapott nagyobb figyelmet Deák reformkori szereplése, illetve 1848-as minisztersége. Az adósság törlesztésében Molnár Andrásé a fő érdem, aki tanulmányok és iratküldések sorát jelentette meg Deák reformkori megyei, illetve országos közéleti tevékenységéről, illetve – a Zala megyei Levéltár égisze alatt – konferenciák szervezésével, tanulmánykötetek szerkesztésével járult hozzá egy gazdagabb és reálisabb Deák-kép kialakításához. Ugyanakkor a tudomány és a közélet Budapest-centrikusságának következtében ezek a – többnyire történészek és jogászok együttműködésével zajló – programok bizonyos mértékig elsikkadtak az olyan nagy kultusz-események mellett, mint amilyenekkel a Széchenyi-bicentenárium vagy Kossuth halálának 100. évfordulója járt. Bár a kampányszerű emlékezők általában együtt járnak az adott személyiség aktuálpolitikai (át-, félre- stb.) értelmezésével, azért a megnövekedett közfigyelem mindig gazdagítja is a kollektív történelmi tudatot. Talán két év múlva Deák Ferenc születésének kétszázadik évfordulója alkalmat ad, hogy erre az önmaga ünneptetésétől irtózó történelmi személyiségre irányuljon a közfigyelem. A Deák Ágnes és Molnár András által összeállított kötetek mindenesetre jó lehetőséget kínálnak a történelem iránt mélyebben érdeklődő, nem szakember olvasónak is, hogy a forrásokhoz visszanyúlva kialakítson egy hiteles, árnyalt és életszerű képet a csak látszólag közismert politikusról. (*Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 1200 o.*)

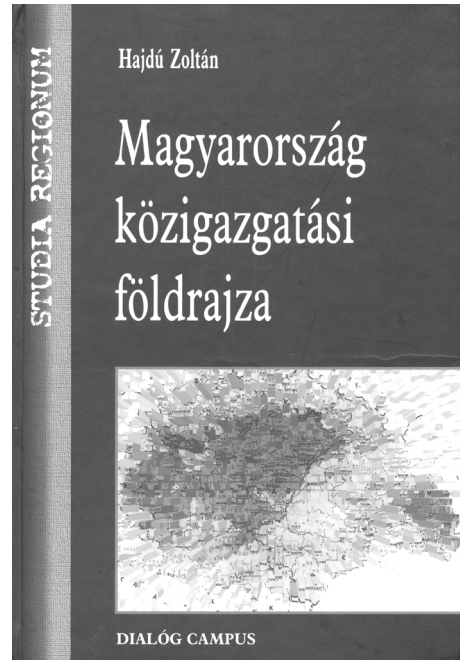
Fónagy Zoltán

a törttud. kand., tud. főmunkatárs
(MTA Törttud. Intézet)

Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza

*A politikai földrajz
reneszánsza Magyarországon*

Ha valaki néhány évtized múlva megírja Magyarország földrajztudományának történetét, egészen biztos, hogy *Hajdú Zoltán* könyvét az újjáéledő politikai földrajztudomány élvonalába helyezi. Hajdú Zoltán vállalkozásának tudománytörténeti jelentősége, hogy Teleki, Prinz nyomán újra bebizonyította e diszciplína fontosságát, a munka mégsem marad a földrajztudomány belügye. A szerző ugyanis éppen akkor eredt az elmúlt évszázad politikai földrajzi kutatási eredményeinek nyomába, amikor a hatalom térbeli felosztása nagyon is aktuális kérdéssé vált szerte Európában, s nálunk Magyarországon is. Hajdú Zoltán történész-geográfusként izgalmas és szakszerű tablót rajzol fel a XX. századi magyar államterület beosztásának és a vele kapcsolatban reformterveknek a változásairól, így természetesen akarva-akaratlan fontos szempontokat tár fel a jelenlegi regionalizációs törekvések megértéséhez. A történeti áttekintésből kiderül, hogy a politikai földrajz megjelenése, illetve újjászületése a XIX. század végére tehető, de a diszciplína a két világháború óta került különösen közel a politikához, ahogy a szerző fogalmaz „A földrajztudomány részben nemzeti és nemzeti célokat szolgáló tudománnyá vált” (16. o.). A politikai földrajz részeként kialakuló közigazgatási földrajz fejlődésének az első világháború adott lökést, amikor felerősödtek a közigazgatási területi reformtervek, bár a szerző könyvében kitér a korábbi évszázadokban született közigazgatási beosztási reformtervekre, például a francia départementek születésére is.

A közigazgatási földrajz tájelméleti, gazdasági körzetesítési, illetve a központi hely elméletekre épülő iskolai érvényesültek a kontinens sok államában, teljesen eltérő történeti, ideológiai körülmények között is. A szerző fejtegetései nyomán óhatatlanul felmerül az olvasóban a gondolat, vajon a közigazgatás-földrajzi iskolák, divatok milyen mértékű hatást gyakoroltak a területi reformokra, vajon a tudomány és a hatalom közötti kompromisszumokat mi befolyásolta erősebben: a szakmai vagy az aktuális politikai érdekek. A szerző tőle megszokott öszinteséggel nem hagy kétséget afelől, hogy steril, pusztán „szakszerű” elképzelések a maguk tisztaságában soha nem valósultak meg. Hajdú arra is rámutat, hogy szakmája különösen ott fejlődött dinamikusán, „ahol történetileg nem, vagy ellentmondásosan oldották meg a belső térszervezés kérdéseit” (60. o.).

Miközben a szerzőnek nincsenek illúziói a tudomány politikára gyakorolt hatását illetően, nagy alaposággal és tisztelettel elemzi, mutatja be a XX. századi magyar földrajztudo-

mány, illetve politikai földrajz nagy alakjait, Teleki Pált, Prinz Gyulát s a kevésbé ismert, a szerző által újra felfedezett Czirbusz Gézát, Cholnoky Jenőt, a magyar tájelméleti iskola képviselőit. E korszak földrajztudósai a trianoni békeszerződés által megvont határok és a természetföldrajzi tényezők által megrajzolt természeti, történeti határok ellentmondását mindvégig hangsúlyozták, bizonyították, hogy a „Kárpát-medence természetes egységébe belenőtt magyar állam ezeréves történetének és egységének legszilárdabb bázisa maga a természeti tér volt” (29. o.).

A magyar közigazgatás fejlődésének történeti sajátosságait a szerző zömmel a megyerendszerre fókuszálva mutatja be. Részletes, kronológiai sorrendet követő elemzései bizonyítják, hogy a megyéket érintő területi reformokban a történetiség mind ideológiai, mind politikai szempontból meghatározó módon szerepet játszott, s ezért gyökeres változásokat soha nem tudtak végrehajtani. Ezért állapítható meg újra és újra egy-egy reformhullám hajnalán, hogy a megyerendszer jelentős területi aránytalanságot hordoz. A szerző helyesen és eredeti módon mutat rá arra, hogy az aránytalanságoknak pozitív oldaluk is van, nevezetesen, hogy kikényszerítették a magyar közigazgatásán belül a flexibilitás viszonylag magas szintjét (36. o.).

Trianon a területi és települési aránytalanságokat még tovább fokozta, nem véletlen, hogy a két világháború között nagyon sok reformterv született, ám az ún. csonka megyék egyesítésén túl ténylegesen sok változás nem történt, amit a szerző elsősorban azzal magyaráz, hogy a politikai elit ezzel is demonstrálni kívánta az államterület revíziójának az igényét. A megyéknél nagyobb kerületi, nagyregionális rendszer ugyancsak szinte mindvégig jelen van a magyar közigazgatás történetében, többnyire állami szakigazgatási szervek illetékességi területeként, hol radikális reformtervek (II. József,

Bach Sándor, Gömbös Gyula, Rákosi Máttyás) részeként, hol egyszerű statisztikai egységként. Az áttekintésből kiderül, hogy leggyakrabban a hetes felosztás fordult elő.

A különböző reformtervek szinte mindig beleütköztek a főváros problémájába. Budapest fölényének ellensúlyozása célként mégis csak a Béccsel szembeni versenypozíció megszűnésekor (megszüntetésekor) jelenik meg, a nélkül azonban, hogy bármilyen felosztás, illetve reformintézkedés igazi változást el tudott volna érni. Sőt, éppen ehhez az államfejlődési korszakhoz kapcsolatlan jön létre Nagy-Budapest, óriási előnyt élvezve a regionális funkciójú nagyobb városokhoz képest.

E recenzió szerzője, nyilvánvalóan érdeklődési területe miatt, az 1990-es rendszerváltás óta bekövetkezett eseményeket ismeretető fejezeteknél villanyozódott fel, s valószínűleg az olvasók többségét is leginkább az érdeklí, vajon hogyan értékeli a szakember az utóbbi tíz év területszervezési intézkedéseit, reformkoncepcióit. Hajdú a politikai, alkotmányjogi, település-földrajzi összefüggéseket ebben a korszakban is korrekten módon elemelve mutatja be az elmúlt évtized területszervezési folyamatait. Talán túl sok figyelmet szentel a központi és dekoncentrált igazgatásnak, amelynek igazán szakmai tanúsága nincs, legfeljebb annyi, hogy az ellenőrizetlenül, koncepciótlanul burjánzó közigazgatás abszurd számokat és formációkat hoz létre. A szerző némi jelentőséget tulajdonít az önkormányzati törvény néhány települési nagyságrendhez kötődő szabályának is, de a „számmisztikának” nevezett szabályozásnak sajnos nem volt igazán gyakorlati jelentősége, a települési önkormányzatok szinte differenciálatlan konglomerátumaként működtetik a szolgáltatási és igazgatás-szervezési intézményeiket, némi elmozdulás csak a legutóbbi években következett be.

Hajdú önálló fejezetet szentel az uniós csatlakozás közigazgatás-földrajzi összefügg-

géseinek. Kérdés, hogy az uniós csatlakozás valóban hatást gyakorol-e a magyar közigazgatás területi rendjére, vagy csak a szerző által is felelősen megítélt flexibilitása lesz próbára téve. Hajdú az uniós direkt és indirekt elvárások tükrében, illetve a hazai politikai és földrajzi realitások talaján szisztematikusan végigtekint a településközi kapcsolatokra építhető közigazgatási területi beosztási modelleket, s megállapítja, hogy vagy a városi vonzáskörzeti, vagy a nagytérségi jellegű településegységek, agglomerációk csak egy gyökeresen megváltozott közigazgatási modellben lehetnének a területi tagolódás alapjai.

A megyékből kiinduló területi reform a szerző szerint egyaránt megindulhatna a kismegyes és a nagymegyes irányba is, s csatlakozva a „térképraíró versenyhez” maga is megrajzol néhány variánst, szimbolizálva, hogy a térkép maga bármilyen felosztást befogad és elvisel. A szerző azonban nagyon határozottan állást foglal abban, hogy „Nincs települési alapegységtől, s meghatározott funkciótól független racionális megyei tagoltság, nincs önmagától értetődő optimális megyeszám, nincs funkciótól függetlenül racionális megyehatár.” (291. o.)

Hajdú véleménye szerint a Regionális Önkormányzatok Európai Chartájához való csatlakozás szükségszerűvé teszi a régiók kialakítását. A kérdés az, s erre a szerző nem válaszol, vajon van-e realitása a regionalizálásnak, vajon valóban elegendő-e az egyértelmű politikai szándék, amelynek hiányára lehetett visszavezetni a korábbi területi reformok kudarcát. A politikai szándék kérdése persze nem Hajdúnak kell válaszolnia, bár kíváncsi lettem volna a tekintélyes politikai

földrajzos szakember véleményére a regionalizálás esélyeit illetően. Vajon fontos-e és vizsgálható-e a közigazgatás szervezésében az ún. szimpátiatávolság, amit a szerző említ, vajon milyen szubjektív és objektív feltételek és szükségletek alapozhatják meg a területi reformra irányuló politikai szándékot? Tudjuk a történelemből és Hajdú Zoltán könyvéből, hogy e szándékok gyakran centralizációt céloztak meg, vagy a korábbi politikai elit lecserélését, de vajon a politikai szándék mindig irreális, illetve voluntarista? E kérdések túlmennek a szerző vállalkozásának dimenzióján. A könyv arra az állításra valóban bizonyíték, amivel a szerző könyvét zárja: „... nincs tértől, időtől, értéktől, politikai szándéktól független, objektív, optimális stb. közigazgatási rendszer és területi felosztás” (297. o.). A kijelentésben megbújó paradoxon az, hogy tisztán politikafüggő rendszer esetében pedig nincs objektív, tértől, időtől, értéktől független politikai földrajz sem! De vélhetően az állítás kiterjeszhető minden, a kormányzati célokat közvetlenül szolgáló társadalomtudományi kutatásra.

Mindenesetre mindenkinek melegen ajánlható ez a könyv, amely a szakma számára adat, tény és ábragazdagságával (85 ábra, 30 táblázat), alaposságával nyújt értékes élményt és egzakt ismereteket. A politika számára pedig mementó lehet, hogy a területszervezés sikamlós politikai terület, felkészületlenül, bizonytalanul nem érdemes vele kísérletezni. (*Területi és Települési Kutatások 17. Kötet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001. 334 o.*)

Pálné Kovács Ilona

a pol. tud. dokt., igazgató,
MTA Dunántúli Tud. Int.

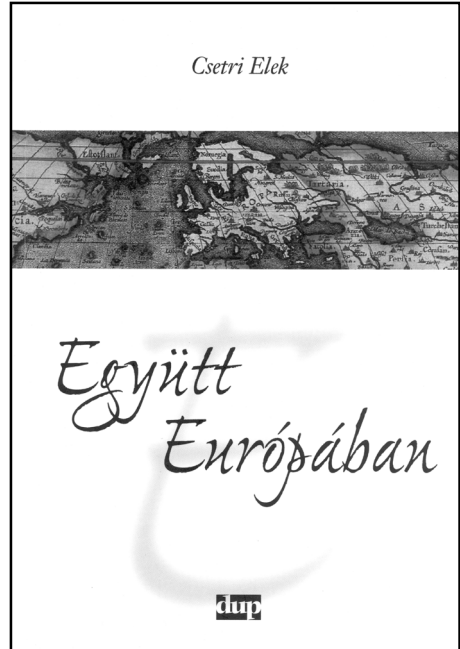
Csetri Elek
Együtt Európában
Válogatott tanulmányok. I.

Csetri Elek előszavában arról ír, hogy miért adta tanulmányainak az *Együtt Európában* címet. Természetesen egyetértünk azzal, hogy Erdély a múltban is része volt Európának. Új szokás, hogy az európai integráció kapcsán némelyek csak most ismerik el, hogy oda tartozunk. A tanulmányok gazdaság- és művelődéstörténeti témákkal foglalkoznak, s mint a szerző írja, a kilencvenes években megjelentek, s érintik a politikatörténetet is, amiről az előző időszakban erdélyi magyar kutatóknak írni nem lehetett.

Az első fejezet: *Gazdaság, technika, népesség*. Magam, aki a felvilágosodással foglalkozom, örömmel látom, hogy ezek a tanulmányok mindenekelőtt a reformkor fejlődő mezőgazdaságát és annak technikai bázisát tárgyalják. Wesselényi Miklós saját tapasztalatai és külföldi utazásai során jut el oda, Kelemen Benjámin segítségével, hogy gépeket alkalmazzon a mezőgazdaságban, amelyeket részben külföldről, részben belföldről hoz be, s amelyek virágzóvá teszik a zsidói gazdaságot. Mégis érvényes a szerző figyelmeztetése, hogy „ebben az időben az erdélyi nagybirtokokon és kiscgazdaságokon általában elmaradt termelési módszereket és alacsony technikát alkalmaztak”. (21. o.)

Fridvalszky János jezsuita mint agrártudós mutatkozik be, bár előzőleg teológiai és történeti munkákat írt, és megjelentetett egy kiadványt Erdély ásványairól. Alapvető munkája az 1771-ben kiadott *Dissertatio de agris fimandis et arandis pro Magno Principatum Transilvaniae* (Értekezés az Erdélyi Nagyfejedelemségben alkalmazandó trágyázásról és szántásról).

Az inkább nyelvészként számon tartott Gyarmathi Sámuel elkészített egy „repülő golyóbis”-t, tehát egy Montgolfier-t követő

léghajót, amelyet 1784-ben, Pozsonyban mutattak be, s amely akkor nagy szenzációnak számított, utóbb azonban már senki sem emlékezett meg róla.

Képet kapunk a Zsidóval kapcsolatban már említett Kelemen Benjáminról. Kelemen tanulmányozza a hazai és a külföldi mezőgazdasági tapasztalatokat és az új gépeket. Bevezeti a váltórendszert és fejleszti a ménésgazdaságot és a juhászatot. A korszerű ismereteket iskolák felállításával terjeszti. Jellemző, hogy fel akarta számolni a parasztság szociális elmaradottságát, s 1842-ben Wesselényinek „véleményét” nyilvánított az „emancipációról”, tehát a jobbágyok felszabadításáról.

Érdekes az a tanulmány is, amely Erdély méhészetével foglalkozik az önálló fejedelemség megalakulásától 1848-ig, összehasonlító vizsgálatot ad a témakörrel és kimutatja növekvő jelentőségét.

A szerző e kategóriába sorolja azt a tanulmányt, amely Kolozsvár népességéről szól a középkorban és az újkorban. 1453-ban

5400 főt tartottak nyilván, bár közben ez a szám emelkedett, 1711-ben viszont 7000-re csökkent, de 1784-87-ben már 13 928 volt. Összehasonlítva a fejlődést a külföldi adatokkal, Drezdának vagy Pozsonynak például a XV. század végén csak 5000 lakosa volt. A családnevekből következtetve az 1453-as regestrum szerint a kézművesek részaránya 30 % körüli volt, és a XVI. század folyamán még növekedett. Emellett szép számmal voltak ún. „árus emberek”, akik részt vettek a hazai és a nemzetközi kereskedelemben. Természetesen földműves lakosság is élt Kolozsvárt, amely jórészt a környező falvakból érkezett. A XVI. században kialakult egy értelmiségi réteg, amelyből kiemelkedik Heltai Gáspár. A XVII. században Báthori István jezsuita egyeteme után létrejött a református kollégium Apáczai Csere János vezetésével és az unitáriusok kollégiuma. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratait a török dúlás, majd a Rákóczi-szabadságharc idején a város pusztulása követi. Cserei Mihály írja *Históriájában*: „Kinccs Kolozsvárból koldus Kolozsvár lón a kétféle had közt”. II. József alatt a város lakossága 13 928 főt tett ki. E fejlődésben a mezőgazdaság dominált, kevés volt a mesterember. Igaz, volt katolikus, református és unitárius kollégiuma, és volt egy számottevő értelmiség.

A második fejezet címe: *Modern eszmék sodrában*, ahol Bethlen Gábortól az erdélyi unióig találunk tanulmányokat. Az egyik nem illik ebbe a körbe, *A carbonaro Silvio Pellico* nem Erdélyhez, hanem Itáliához tartozik. Bethlennel kapcsolatban elsősorban annak kül- és belpolitikájával foglalkozik, kevésbé érinti a gazdaság és a merkantilizmus problémáját. Itt szerepel Körmöczy János, aki XVIII. század végi, XIX. század eleji unitárius pap, Göttingenben tanul, itt ismeri meg a német természettudósok, történészek és filozófusok gondolatait. 1798-ban iktatják be a kolozsvári unitárius kollégium tanári állá-

sába, majd 1812-ben püspökké választják. Lefordítja Helvetius könyvét, amelynek címe *A természeti rendszer valódi értelme*. Foglalkozik államelmélettel és jogtudománnyal, matematikával, fizikával, sőt klasszika-filológiával is. Egyet lehet érteni a szerzővel: „Igazi enciklopédikus gondolkodó, aki igyekezett átfogni kora egész eszmévilágát és tudományosságát”. (129. o.)

Az ifjú Széchenyi István szabadságfelfogása címen a szerző meghatározza azokat a forrásokat, olvasmányokat és külföldi tapasztalatokat, amelyek felfogását indokolják. Érdekes, amit ezzel kapcsolatban a francia forradalomról mond. Kezdetben Széchenyi e változás hatása alatt volt, de szembekerül túlzásaival. Csetri vitatkozik azokkal, így többek között Bariska Mihállyal, akik szerint elutasította a francia forradalmat. Ifjúkorában lelkesen köszöntötte a görög szabadságharcot, és Szekfű Gyula állásfoglalásával ellentétben annak győzelmét ünnepelte. A viták arra utalnak, hogy Széchenyi szabadságfelfogását szükséges lenne részletesebben is elemezni.

Új felfedezéseket találunk a Körösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjával foglalkozó tanulmányban. 1816-1818-ig iratkozott be az egyetemre, s a bibliai tanulmányok mellett már ekkor foglalkozott orientalisztikával. A könyvtárból görög, latin, olasz, német és francia nyelvű irodalmi és történeti munkákat olvasott, a könyvtáros Benecke hatására. Az orientalisztikában Eichorn és Tychsen voltak útmutatói. Vitatkozik Baktay könyvével, aki szerint Körösi az ott tanító Fiorello professzor tanítványa volt. Csetri Göttingában új adatokat talált, amelyek gazdagítják a Körösi-irodalmat.

Csetri Elek itt bemutatja Gyulay Lajos grófot, aki a XIX. század során 140 kötetes *Naplót* vezetett, amelyben feljegyezte Erdély politikai, gazdasági és kulturális életének eseményeit. Művelt ember volt, aki ismerte nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodal-

makat, neves zenebarát. Kár, hogy eddig a *Naplóból* csak részleteket adtak ki, érdemes lenne az egészet megjelentetni.

Wesselényi Miklósról már szó volt Zsibóval kapcsolatban, most a róla szóló tanulmány politikai és gazdasági reformként ábrázolja. Magatartásában lényeges fejlődést jelent nyugat-európai utazása és kapcsolata Széchenyi Istvánnal. A reformokat a gazdaságban akarja végrehajtani, de ez egyben a feudalizmus felszámolását és az új rendszer kialakítását jelenti. Működését a felvilágosodás határozza meg: „Hol valódi lelki műveltség van, s az ész világít, oszlani kell ott az előítélet homályának.” (*Balítéletekről*) A reformok során előtérbe kerül a zsidói uradalom korszerűsítése és annak részletes leírása. Mintha a tanulmányban a politikai reformer háttérbe szorulna, nem szól a nemzetiségi kérdéstről és az orosz veszélyről.

Az utolsó tanulmány az 1848-as országgyűlés kapcsán ír az erdélyi unióról. A liberális magyarok ezt azért akarják megvalósítani, mert ilyen módon nemcsak az országok egyesítésére, de a haladó eszmék győzelmére is sor kerülhet. A magyar konzervatív

körök igyekeznek fenntartani az önálló Erdélyt, és e mellé áll a szászok és a románok többsége is. A szerző ismerteti az unióval kapcsolatos román és szász álláspontokat, amelyek a nemzetiségi ellentétek megjelenéséhez vezetnek. Talán érdemes lett volna megemlíteni a román állásponttal kapcsolatban A. Papiu Ilarian radikális nézeteit. Csetri ismerteti a végrehajtással kapcsolatban a közigazgatási, igazságszolgáltatási, egyházi és nyelvhasználati intézkedéseket. Szól az úrbéri viszonyokról is, de nem jellemzi a volt földesurak és a jobbágyok közti ellentéteket, amelyek a román felkelést eredményezték.

Csetri Elek tanulmánykötete arra figyelmeztet, hogy milyen jelentősége van a gazdaságtörténetnek a XVIII. század végi és a XIX. századi Erdélyben. Ugyanakkor kiemeli az esztétörténet jelentőségét, bemutatva a korszak jelentős személyiségének gondolkodásmódját. A szerző gazdag jegyzetanyagot publikált, amely eligazít a forrásokban. (*Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2000. 291 o.*)

Köpeczi Béla

az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)

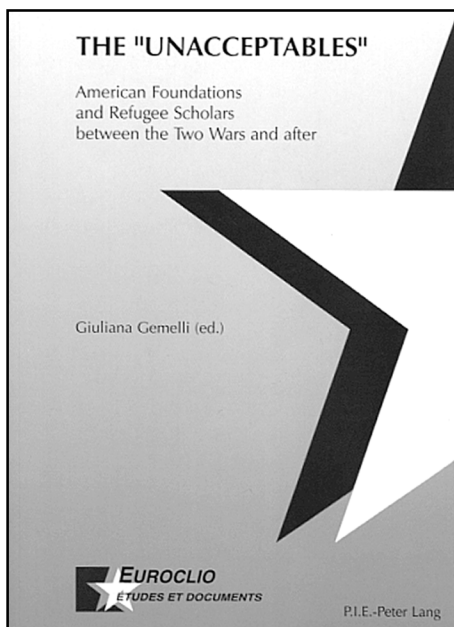
The “Unacceptables”: American Foundations and Refugee Scholars between the Two Wars and after

Szerkesztette Giuliana Gemelli

A magyar tudósok és értelmiségiek közül is sokan kényszerültek elmenekülni Európából a náciizmus időszakában. Közülük többen éltek már Németországban, mások Magyarországon kerültek olyan helyzetbe, hogy előbb szakmai pályájuk vált reménytelenné, később már életük is veszélyben forgott. Az 1930-as évek értelmiségi migrációjában a magyarok persze csupán törpe kisebbséget alkottak. A nagy menekülés számos európai országot érintett, és az Egyesült Államokat is

mint legfőbb befogadót. A menekülő tudósok óriási szellemi potenciált hordoztak. A szerencsésebb országok vezetői és politikusai gondolkozó tudósai (plusz Szilárd Leó), akik hittek a tudomány alapvető jelentőségében, azt is tudták, aránylag milyen könnyen megszerezhető a mérhetetlen érték, de valamiféle befektetésre azért ehhez is szükség volt. Az állások sehol sem tátongtak üresen. Képtelenségnek látszott annyit új kutatói munkahelyet létesíteni, ahány menekülő kiválóság igényelte volna, nem kevésbé az, hogy kicseréljék az egyetemi tanszékek bevált munkatársait akár a legnagyobb bevándorlókra.

A Giuliana Gemelli által szerkesztett tanulmánykötet címe ezért nevezi „elfogadhatatlanoknak” a vándorlókat: a kiinduló or-

szágban üldözték őket, a befogadó országban nem volt könnyű beilleszkedniük. Ahol az államnak vagy az államoknak nehézségeik támadtak, segítettek a magánalapítványok, a tanulmányok szerint kivált egyikük, a Rockefeller- alapítvány.

Tizenkét tanulmányt olvashatunk a kötetben, a szerkesztő által bevallottan nem egységes szerkezetben, nem egységes módszertannal, nem is egységes szemlélettel. Több, de korántsem minden lényeges szakterületről szó esik, de a kiemelkedően fontos fizikáról például nem, nyilván azért, mert a Rockefeller-alapítvány tevékenységének központjában a biológia és az orvostudomány állt. Minthogy a szerkesztők egyik irányban sem törekedtek teljességre, igazságtalan lenne számonkérni tőlük, de említetlenül hagyni sem lehet bizonyos régiók tárgyalásának hiányát, főleg Kelet-Európáét.

Az első két tanulmány (Claus-Dieter Krohn, illetve Christian Fleck írásai) segítenek eligazodni az egyes alapítványok között, és tartalmaznak néhány alapvető statisztikai adatot is a támogatások mértékéről, az elosz-

tás formájáról és a szakterületek szerinti megoszlásról. Részletes elemzésük a német nyelvterületre és főként a társadalomtudományokra vonatkozik (Jászi mellett Polányi és Mannheim neve is előfordul, kínos helyesírási hibákkal). Fleck külön is elemezte az osztrák esetet, kivált a szociológusok amerikai kivándorlását, kapcsolatait a hátramaradókkal. Diane Dosso a francia tudósok menekítésével foglalkozik, amiben kiemelkedő szerepet játszott Louis Rapkine biokémikus. Bemutatja a Rockefeller-alapítvány egymást követő tudósmentő programjait, elsősorban a franciák reménytelen alkuját, hogy elérjék, a francia tudósok csoportként kapjanak támogatást. Az alapítvány kitarított alapelvei mellett: csak egyéneket segített és minden esetet maga bírált el, főként annak alapján, mekkora hasznot képvisel az amerikai tudomány számára. Noha ez nem egyértelműen filantróp elv, még mindig több lehetőséget nyitott, mint az amerikai bürokrácia, mely a bevándorlási kvótákkal magas gátakat emelt maga és jelentős tudósok elé is.

Gemelli tanulmánya individuális esetet dolgoz fel, a szociológus Paul Lazarsfeldét, aki segített Amerikába importálni az európai stílusú, általánosító szociológiai gondolkodást, ott azonban alaposan megtanulta és megértette az empirikus módszerek használatát. Szinte egyedülálló módon a háború után ismét fölvette a kapcsolatot hazája tudományos köreivel, és segített elterjeszteni az ott merőben teoretikus orientációjú szakmában az empirikus szociológiát. A bécsi Albert Mueller Alexander Gerschenkron orosz származású, bécsi közgazdászról írt, aki az Anschluss után Amerikába került, és egyebek között a gazdasági indexek kidolgozásával ért el kiemelkedő sikereket.

A ferrari születésű politikai gondolkodó, Max Ascoli az olasz fasizmus egyik legkorábbi ellenfele, ugyancsak Rockefeller-ösztöndíjjal tudott elmenekülni hazájából, ahol semmi reménye nem volt a komoly tudományos

pályára. R. J. Tosiello bemutatja Ascoli amerikai asszimilációját, benne azt, ahogy a New School for Social Research kebelében maga is segítette a menekülő társadalomtudósokat.

Az olasz szerzők sorát folytatva, Paola Zambelli két tanulmánnyal is szerepel a kötetben, mindkettő filozófusokról szól. Az egyik Alexander Koyréről, akit kiemelkedő tudománytörténészként, tudományfilozófusként ismerünk, ám Amerikában inkább filozófiatörténészként tartják számon. Koyré is – persze Rockefeller segítséggel – a New School for Social Research-ben dolgozott, mégpedig ennek francia részlegében, nem utolsósorban azért, hogy megőrizhesse európai, főleg francia és német kapcsolatait, identitását. A szerző másik tanulmánya, mely a kontinentális és az analitikus filozófia között Amerikában tapasztalható szakadékkal foglalkozik, tarka, érdekes némelykor kaotikus képet fest az amerikai szellemi áramlatokról. Giovanni Paoloni római levéltáros közli a múlt században született és 1940-ig élt híres olasz matematikus, Vito Volterra levelezését a Rockefeller-alapítvány tisztségviselőivel. Nem tanulmányt írt, dokumentumokat közölt. Ámde Volterra, akit a náciizmusnál összehasonlíthatatlanul kevésbé embertelen olasz fasizmus zsidóként megfosztott akadémiai tisztségeitől, már a meghurcolást megelőzően föllépett a fasizmus ellen. Ennek megfelelően váltózott befolyása a Rockefeller-alapítványnál. Kezdetben afféle szálláscsináló és közvetítő szerepét töltötte be, és ezzel törte az utat Ferminek és munkatársainak, akik nagyon sokat profitáltak a Rockefeller-kapcsolatból. Üldöztetésével azonban Volterra elveszítette fontosságát az alapítvány számára, és a levelek inkább csak a személyes kapcsolat fennmaradásáról tanúskodnak.

Ugyancsak a matematika világába vezet Reinhardt Siegmund-Schultze, aki a náciizmus elől menekülő német vagy „németnyelvű” matematikusokról ír. A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya elemzi, milyen

fordulat állt be a náciizmus hatalomra jutásával a Rockefeller-alapítvány elgondolásaiban (ámbar némi reakcióidőre volt szükség), és a segítségnyújtási akció hogyan szolgálta az amerikai matematika saját érdekeit. Kiténik, hogy az érdekmentes értékmentés és a kiemelkedő személyek segítése találkozott az amúgy álláshiánnyal küszködő egyetemeken a kiváló szakemberek és bizonyos szakterületek importjával is (pl. statisztika, alkalmazott matematika, matematikatörténet). A megsegített tudósok neve között felbukkan Szász Ottóé és Szegő Gáboré is.

A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya Pnina Abir-Amtól származik, mégpedig a Rockefeller-alapítvány fő működési területéről: a molekuláris biológiáról. Négy abszolút kiemelkedő tudós (az oxfordi Dorothy Wrinch, a párizsi Boris Ephrussi, a berlini Max Delbrück és a torinói Salvador Luria) sorsát összehasonlítva megállapítja, hogy egyrészt a Rockefeller támogatás nagyon nagy szolgálatot tett a szakterület amerikai meghonosodásáért (mellesleg európai kialakulásért is), ám a hosszan tartó támogatás bizonyos „sztár tudósok” esetén (Wrinch) a megújulás elmaradásához, majd a támogatás megszűnéséhez, végül a szakmai lesüllyedéshez vezetett.

A tanulmánykötet speciális eseteket tárgyal egy nagyon speciális tudománytörténeti tárgykörből. Rajta keresztül azonban megjelenik az a mechanizmus, amely áthelyezte a tudomány központját Európából Amerikába. Megjelenik a modern irányítási elvek kialakulása, a körülöttük zajló viták. Megjelennek sok tudományterület kiemelkedő személyiségei, mégpedig életük egyik legválságosabb helyzetében, és megjelennek a gondolatok, közelítésmódok átalakulásai az új kulturális talajba történő átültetés során.

(*Bruxelles, Bern etc., P.I.E. - Peter Lang, 2000, 306 o.*)

Palló Gábor

az MTA doktora, tud. igazgató h., (MTA Filozófiai Kutató Intézet)

Solymos Rezső:
Erdőfelújítás és -nevelés
a természetközeli
erdőgazdálkodásban

Az erdőművelés – az erdők felújítása, ápolása és nevelése – vitathatatlanul az erdőgazdálkodás alapja, még akkor is, ha egyes időszakokban gazdasági kényszerek némi árnyékot vetnek rá. Az erdőművelés határozza meg ugyanis, hogy milyen erdők „születnek”, és azok mivé alakulnak életciklusuk során. Ezen múlik, hogy unokáink, dédunokáink milyen fakészletből meríthetnek, kései utódaink milyen erdőben sétálhatnak majd, ellenállnak-e majd ezek az időjárási szélsőségeknek, és hogy lesz-e élőhelye bennük a fekete harkálnak vagy éppen a nyusztinak. A több, egymásnak látszólag ellentmondó célt a természetközeli erdőgazdálkodás – melyet ma még az erdész szakemberek sem értelmeznek egységesen – keretein belül lehet megvalósítani.

Különös jelentősége van az erdőművelésnek egy olyan országban, mely – történelmi kényszerpályái miatt – európai szinten kiemelkedően magas arányú mesterséges eredetű erdőterületet mondhat magáénak. A mesterséges eredetű illetve a kezelt erdőkben ugyanis a fák „nem maguktól nőnek az égig”, sorsukat az emberi akarat a kezdetől a végig meghatározó módon végigkíséri. Az, hogy ezekből az erdőkől mi lesz, a természeti adottságok mellett elsősorban az erdőművelésen, illetve az azt végző szakembereken, annak tudásán, lelkiismeretén múlik. Sokszor persze azon is, hogy a nehéz időszakokban a rövid távú kényszereknek milyen módon tud ellenállni, azért, hogy az erdő hosszú távú érdekei ne sérüljenek. Erdészek által unásig – és e helyütt is szándékosan – ismételt, de a társadalomban mégsem kellően tudatosodott tény, hogy a jelen kor

erdőgazdálkodása, erdőművelése gyakran 100 évnél is hosszabb időszakra fejti ki hatását. Azaz annak, amit a mai kor erdésze tesz, vagy nem tesz, majd ükunokáink látják hasznát vagy kárát. Kétségtelen, hogy ezt a szemléletet nagyon nehéz beépíteni a mindennapi tetteinkbe, de a tény ettől még tény marad.

Magyarországon közel 3 évtizede jelent meg utoljára *Erdőművelés* címmel könyv, Danszky István szerkesztésében, 30 szerző közreműködésével. Solymos Rezső jelen könyve az utóbbi évtizedek erdőművelési kutatásainak eredményeit foglalja össze – melynek maga is mintegy fél évszázadon keresztül résztvevője, illetve irányítója volt. Ez a fél évszázad, ahogy a szerző írja is, az erdészeti gyakorlat nagy kísérletező időszaka volt, az ezredforduló pedig különösen alkalmas, és szinte kötelező is arra, hogy a korszakról a negatív és pozitív tapasztalatok alapján mérleget készítsünk. Könyve összegzése azoknak az eredményeknek, amelyeket az utóbbi fél évszázad – elsősor-

ban az Erdészeti Tudományos Intézetben folyó – erdőművelési, faterméstani kutatásai termeltek ki. Ugyanakkor több is annál, hiszen mindezeket a korábbi tapasztalatokkal egybevetve, az erdészeti politika által meghatározott keretbe illesztve tárja elénk. A nehézségekben és sikerekben egyaránt gazdag fél évszázad olyan tudást, olyan tapasztalatokat szolgáltat, melyet sem a jelen, sem a jövő szakemberei nem nélkülözhetnek.

A könyvben használt főbb fogalmak tisztázását követően áttekinthetjük a természetközeli erdőgazdálkodás legfontosabb feladatait, az erdőfelújítás különböző módzatait fafajonként illetve erdőtípusonként, az ugyancsak sokféle nevelővágást, a természetközeli erdők nevelési modelljeit szintén fafajonként ill. erdőtípusonkénti bontásban. Ugyancsak megismerhetjük a különböző fajok azon biológiai tulajdonságait, melyek az erdőművelés szempontjából legnagyobb jelentőségűek (termőhelyi igény, fényigény stb.). A könyv függeléké erdőnevelési modelltáblákat tartalmaz – melyeket a szerző és munkatársai dolgoztak ki – legjelentősebb fafajainkra. Ezek tulajdonképpen útmutatók, melyek a gyakorlati erdőgazdálkodót segítik abban, hogy az adott termőhely és fafaj függvényében hogyan kezelje erdeit.

A könyvet tartalma és stílusa egyaránt „alapszöveg” teszi, alkalmassá arra, hogy haszonnal forgassa középiskolás diák, egyetemi hallgató, oktató, kutató és gyakorlati erdész szakember egyaránt. Diákoknak, egyetemi hallgatóknak már csak azért is külön javasolható, mert a könyv lapjairól jól kivehető az a szakmai és emberi megbecsülés, amellyel a szerző kollégáit, elődeit és kortársait illeti. Napjainkban pedig az egymás iránti megbecsülés olyan lecke, melyet nem árt már idejekorán gyakorolni.

Önállóan is megállnak lábukon a könyv 18. fejezetében közölt tanulságos zárógondolatok. A szerző saját pályáján, hitvallásán keresztül szemlélhetjük az elmúlt fél évszázad magyar erdőgazdálkodását, erdőművelési kutatásait, annak erőfeszítéseivel, kezeivel, sikereivel és örömeivel együtt. A személyes hangú visszatekintés egyaránt elgondolkodtat erdészt és nem erdészt arról, hogy mi is a különbség tulajdonképpen a szakma és a hivatás között. Ha pedig mindenkinek hivatása volna, nem csak szakmája, talán jobban mennének dolgaink. (*Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest, 2000, 286 o.*)

Csóka György

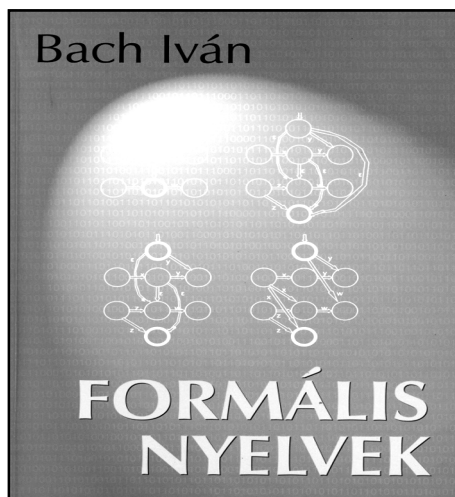
az agrátud. kand., a Mátrafüredi
Erdészeti Kísérleti Állomás igazgatója

Bach Iván: Formális nyelvek

A magyar szakkönyvkiadás régi adósságát törleszti a kiadó, amikor Bach Iván műegyetemi előadás-jegyzeteinek könyv formában való megjelentetésével egy sokéves oktatói gyakorlat közben formálódott anyagot ad az érdeklődő olvasó kezébe. A magyar nyelvű könyvpiacon régóta hiány van ugyanis a formális nyelvek elméletébe bevezetést nyújtó, az egyetemi oktatásban tankönyvként is használható, megfelelően széles témaválasztékot kínáló munkákban.

Meglepő és sajnálatos ez a hiány, hiszen a tudományág alapvető fogalmainak ismerete elengedhetetlen a modern számítástudomány eredményeinek megértéséhez, ezért a tárgykör oktatása mind a matematikus-, mind az informatikusképzés során fontos feladat. Ebben kíván segítséget nyújtani Bach Iván könyve.

A kötet fejezetei minden olyan témát feldolgoznak, amelyre a formális nyelvek elméletébe történő bevezetéskor szükség lehet. Áttekintést adnak a tárgykör alapfogalmairól, bemutatják a legfontosabb, ma már klasszikusnak számító tételeket, sőt, a Turing gépekkel foglalkozó fejezetben rövid betekintést

nyújtanak az algoritmuselmélet alapjaiba is, mindeztrendkívül könnyen emészthető, olvasmányos formában.

Az első fejezetben a szerző bevezeti a formális nyelvekkel és generatív grammatikákkal kapcsolatos alapfogalmakat, és bemutatja a Chomsky-féle hierarchiát alkotó alapvető nyelvosztályokat, amelyekkel a későbbi részekben majd bővebben foglalkozik. A második és a harmadik fejezetben a reguláris és a környezetfüggetlen nyelvekről és a hozzájuk tartozó automata osztályokról, a véges automatókról és veremautomatókról kap az olvasó ismertetést. A következő két fejezet a véges

és veremfordító automatákkal, illetve a környezetfüggetlen nyelvek szintaktikus elemzésével foglalkozik. Ez utóbbi témából a könyv az általános elemző algoritmusok mellett bemutatja a gyakorlati szempontból kiemelt fontosságú LL(k) és LR(k) típusú elemző módszerek működését is. Az utolsó fejezetben a Chomsky hierarchiát alkotó klasszikus nyelvosztályok tulajdonságainak tanulmányozásában tovább haladva az olvasó a Turing gépek világába nyerhet betekintést, ennek kapcsán felmerülnek az algoritmikus eldönthetőség és a kiszámíthatóság alapkérdései is.

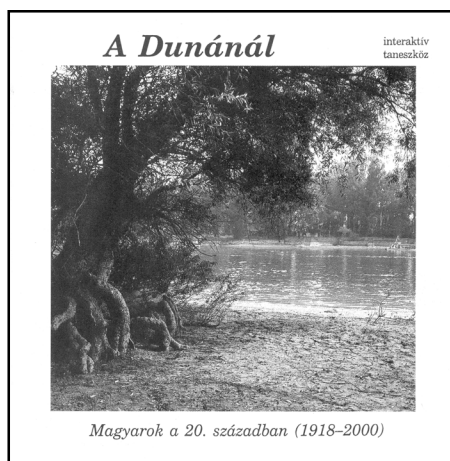
A könyv erénye a matematikai szakirodalomban talán szokatlanul közvetlen, a szóbeli magyarázatok stílusát követő szemléletes előadásmód, ami azonban a tárgymutató hiánya mellett meg is nehezíti a munka tankönyvként vagy kézikönyvként való használatát. A szövegben előforduló definíciók és tételek ugyanis nincsenek külön kiemelve, ezek esetleges későbbi visszakeresése tehát fáradságos feladatnak bizonyulhat. Mindezen, egy későbbi kiadásban könnyen orvosolható hiányosságok ellenére a könyv egyaránt jó szívvel ajánlható a formális nyelvek tudományágával ismerkedő egyetemi hallgatónak és a témakör iránt érdeklődő „kivülről” olvasónak is.

Vaszil György

PhD., tud. főmunkatárs (SZTAKI)

Magyarország művelődéstörténete CD-ROM-sorozaton

Nagy vállalkozásba fogott a pedagógusokból és informatikusokból álló Enciklopédia Humana Egyesület, amikor elkezdte a magyar kultúra egységes szempontú rendszerezését multimédia CD-ROM formájában. A kilenc kötet különböző taneszköz-fejlesztési pályázatokon elnyert támogatásokból a honfoglalás és az államalapítás millenniumi évfordulója között jelent meg. Az *Encyclopa-*

dia Humana Hungarica kultúrtörténeti sorozat közoktatási célú interaktív taneszköz, de minden korosztály, minden érdeklődő talál benne új ismeretet. A mű alaposan kihasználja a multimédia lehetőségeit, a szövegen kívül sok száz képet, hivatkozást, a kor dallamvilágát idéző hangfelvételt tartalmaz, a kronológiában kereshetünk is. Az esszészzerűen megfogalmazott komplex ismeretek segítséget nyújtanak a lényeg megragadásához, az elugrási lehetőségek pedig a legapróbb részletekhez is elvezetik az „olvasót”. Egyszerűen navigálhatunk az óriási anyagban, a képernyőkre vonatkozó információk, a hangalámondást, háttérzenét nyújtó segédletek mindenhol könnyen elérhetők. A további tájékozódáshoz bőséges bibliográfiai válogatást kapunk, az angol és német nyelvű változatnál pedig az adott nyelvterületen fellelhető kiadványok listája található meg.

A magyar őstörténevről és az államszervezés koráról szól az első kötet, az *Emese álma*. A *Vazul-ág* az Árpád-házi királyok korát dolgozza fel, a *Lovagkirályok*-ból az Anjou- és a Zsigmond korról ismerkedhetünk meg sokoldalúan, élvezetesen. A *Pannon reneszánsztól* kezdve megújult arculattal jelentkezik a sorozat, és immár hálózaton is használható. Szébbek lettek a képek, nagyobb a képfelbontás, így például a Szechenyi Könyvtárban őrzött kódexek szinte kézzelfogható közelségbe kerülnek. A további kötetek: a török kort feldolgozó *Kereszt és félhold*, a Habsburg-uralommal foglalkozó *Kétféjű sas*, a reformkortól a kiegyezésig tartó *Haza és haladás*, az Osztrák-Magyar Monarchiát bemutató *Kettős kötődés*, illetve *A Dunánál*, amely 1918-tól a 20. század végéig kalauzol végig. A szerzők több oldalról, a történelem, nyelvtörténet, irodalomtörténet, művészetek, egyháztörténet, történeti föld-

rajz, valamint az életmód szempontjából dolgozták fel a magyarság históriáját, miközben a témakörök közötti határok feloldására törekedtek. Hasznos segédlet a felhasználó által már bejárt útvonal visszafelé való áttekintését biztosító „Ariadné fonala”.

Az akadémiai szféra és a multimédiafejlesztő szakma másfél-száz szerzőjének közreműködésével jött létre a magyar művelődéstörténet egészét felölelő alkotás; a kutatók, oktatók a legújabb tudományos eredményeket közérthetően adták közre. Több generáció is részt vállalt a munkában: eleinte a fiatalabb korosztály munkáit lektorálták a tapasztaltabbak, akik később fokozatosan átvették a kezdeményezést. A munkatársak között van történész, régész, nyelvész, irodalmár, zene- és táncművész, néprajzkutató, számítástechnikai és kiadói szakember. Munkájuk elismerése 9 HunDidac Arany Díj, a mű a legjobb hazai multimédia kiadványok között szerepelt (eFestival), és többek között kiállították a Magyarországot díszvendégül fogadó 1999-es frankfurti könyvfesztiválon is. Sajnos, a hatodik résztől az angol és német fordításra nem kerülhetett sor, holott mind a határainkon kívül élő magyarok és leszármazottaik, mind pedig a népünk iránt érdeklődő, esetleg magyarul tanuló külföldiek miatt célszerű lenne világnyelveken is bemutatni a magyarság kultúrhistoriáját. A leendő támogatókon múlik az összegyűlt anyag egységes, átszerkesztett, bővített formában való megjelentetése egy még korszerűbb, lényegesen több adat tárolására alkalmas adathordozón (DVD-n), amelyen filmrészletek is szerepelhetnének. Könyv is született az egy évtized alatt összegyűlt adatbázisból: az Enciklopédia Humana Egyesület és a Kossuth Kiadó közös alkotása a hatkötetes Magyar Kódex.

Szekeres Zsuzsa

szkzs@elender.hu